

PRISTANAK U TEORIJI DRUŠTVENOG UGOVORA

Autor: DRAGANA DELIĆ

e-mail: dragana.delic@student.fpn.unibl.org

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci

Uvod: Jedno od klasičnih pitanja političke teorije jeste pitanje kako uspostaviti legitimnu vlast a da pri tome ne bude ugrožena sloboda i autonomija pojedinaca. Odgovor na ovo pitanje leži u konceptu pristanka, koji objašnjava kada je politička vlast legitimna. Pojam pristanak je kardinalni pojam u kontraktualističkoj teoriji i predstavlja osnovu za razumijevanje političke legitimnosti i političke obligacije. Teorija države Džona Loka u velikoj mjeri se zasniva na doktrini pristanka. Ova doktrina predstavlja ključni trenutak u razvoju liberalnih i demokratskih teorija u istoriji političke misli. Ipak, doktrina je izazvala razne kontroverze i postavila pitanje da li su Lokove rane i kasnije pozicije međusobno uskladive. Ovaj rad se uključuje u naučnu debatu ispitujući ulogu pristanka u Lokovoj teoriji države.

Cilj: U radu će biti analizirane različite dimenzije pristanka u teoriji društvenog ugovora: eksplicitni i implicitni pristanak. Posebna pažnja biće posvećena konceptu prinudnog pristanka, koji je kao fenomen zasebno istraživao tek u savremenoj kontraktualističkoj teoriji.

Materijal i metode: Analizirajući teorijske postavke najznačajnijih predstavnika teorije društvenog ugovora, pokušaćemo dati odgovor na pitanje koje predstavlja važnu tačku ovog rada: Kada se društveni ugovor može smatrati validnim i legitimnim? U radu će se analizirati dvije ekstremne teorijske pozicije, te argumenti koje iznose njihovi predstavnici za ili protiv prinudnog pristanka u teoriji društvenog ugovora.

Rezultati: Analiza teorijskih pristupa pokazuje da je ustavni ugovor validan kada se politička zajednica konstituiše na osnovu pristanka koji daju slobodni, suvereni pojedinci. Da ne bi bila ugrožena sloboda i autonomija volje pojedinca, nužno je da oni nad kojima će se uspostaviti politička vlast daju svoj pristanak na nju.

Zaključak: Pojam pristanka je kardinalni pojam savremene kontraktualističke teorije, utkan u temelje republikanske političke doktrine. Pristanak bi trebalo razumjeti kao dinamičnu kategoriju u kojoj se ogleda prepoznavanje nužnosti neke vrste političke vlasti, istovremeno uvažavajući odlučnost naroda da ostane slobodan.

Ključne riječi: društveni ugovor, pristanak, prinuda.

UVODNA RAZMATRANJA

Društveni ugovor je bez sumnje jedna od najzanimljivijih i najvažnijih ideja u političkoj teoriji. Uticaj klasične teorije društvenog ugovora odrazio se u nastanku određenog broja pisanih dokumenata ustavnog karaktera. Tu se prije svega misli na Veliku povelju sloboda, Ustav Sjedinjenih Američkih Država, Deklaraciju o nezavisnosti, Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina, te prve francuske ustave nakon revolucije. Savremena kontraktualistička teorija u bitnoj se mjeri razlikuje od izlaganja klasičnih teoretičara poput Tomasa Hobsa i Džona Loka. Ona se oslanja na idealističku sliku Džona Rolsa o moral-

nim principima, koji ideju društvenog ugovora podižu na najviši stepen apstraktnosti. U kontekstu teorije društvenog ugovora, pojam pristanak predstavlja ključno mjesto na kojem se određuje validnost društvenog ugovora, a time i legitimitet političke zajednice u nastajanju. Ovdje je važno istaći da je upravo liberalna misao onaj intelektualni pokret koji je omogućio pojavu koncepta pristanka o kojem se u ovom radu govori. To proizilazi iz nedvosmisleno jasne činjenice da se liberalizam zasniva na krajnje individualističkoj filozofiji, koja u centar promišljanja postavlja pojedinca kao autonomno i slobodno biće. Naime, ova političko-filozofska koncepcija stvorila je uslove da se u političkoj teoriji postavi pitanje uspostavljanja legitimne vlasti na način da se ne ugrozi autonomija pojedinca, inače bismo u suprotnom mogli govoriti samo o podanicima, a ne o građanima. Koncept pristanka temelji se na ideji da je pravo vlade da koristi državnu vlast zakonito i opravdano samo ako je obezbijeđen pristanak, to jest saglasnost onih nad kojima se vlada, tj. naroda ili društva nad kojim se politička vlast vrši. Ova misao o vladi koja počiva na saglasnosti dio je šireg Lokovog shvatanja društvenog ugovora (Slović, 2018, str. 121). Taj prvobitni ugovor kojim pojedinci izlaze iz prirodnog stanja u cilju očuvanja života, slobode i imovine, te kojim se stvara građansko društvo, prema Loku se zasniva na saglasnosti svih članova jednog društva. Radi se o saglasnosti većine, bez koje nije moguće konstituisati vladu i donositi odluke. Međutim, očito je da će ovakvu vrstu saglasnosti biti teško postići, s obzirom na suprotna i međusobno isključujuća mišljenja, interese i preferencije različitih pojedinaca. Toga je i Lok bio svjestan te je, u nastojanju da riješi ovaj problem saglasnosti, uveo kategoriju prećutne saglasnosti. Postojanje prećutne saglasnosti čini čovjeka podanikom saobrazno zakonima neke vlade (Lok, 2002). Ovaj koncept saglasnosti postoji tamo gdje nije postignuta izričita saglasnost i kao takav ima obavezujući karakter kao izričita saglasnost.

Sa istorijskog aspekta posmatrano, koncept pristanka nastaje uporedo sa ograničenjima koja su postavljena kraljevskim vlastima. Stoga je jasno da je apsolutno suprotan principu božanske vlasti kraljeva koji vladaju apsolutistički. To je suštinski smisao teorije koju izlaže Lok: građanska država je rezultat ugovora, a ne božanskog prava nekog kralja. Međutim, kod Loka nije slučaj da su „rezultati“ saglasnosti i ugovora, ma kakvi oni bili, tretirani kao nešto što je uvijek ispravno. Najprije se to vidi u njegovoj argumentaciji pri razlikovanju legitimne političke vlasti od očinske i despotske: „Priroda daje očinsku vlast, radi dobrobiti njihove dece [...] Dobrovoljni sporazum daje političku vlast vladarima radi dobrobiti njihovih podanika [...] Zločin daje despotsku vlast gospodarima radi njihovog vlastitog dobra nad onima koji su lišeni celokupne svojine“ (Lok, 2002, str. 325). Potpuno pojašnjenje se nalazi u možda najboljoj misli Loka o uzajamnosti prirodnog i konsenzualnog prava: „Pošto su ljudi, kao što je rečeno, po prirodi svi slobodni, jednaki i nezavisni, niko ne može da bude lišen svoje imovine i potčinjen političkoj vlasti drugoga bez vlastite saglasnosti. Jedini način kojim neko lišava sebe svoje prirodne slobode i stavlja okove građanskog društva predstavlja saglašavanje sa drugim ljudima da se združe i ujedine u zajednicu kako bi ugodno, bezbedno i miroljubivo živeli zajedno i sa sigurnošću uživali vlastitu imovinu i imali veću bezbednost od napada onih koji toj zajednici ne pripadaju“ (Lok, 2002, str. 283). Očigledno je da je ovdje na najbolji način iskazan ekvilibrijum između saglasnosti, prirodnog zakona i prirodnih prava. Politički poredak je okvir u kojem ljudi, stvoreni slobodni i jednaki od Boga, uživaju svoja prirodna prava. Sve ovo jasno ukazuje na to da je koncept pristanka kod Loka mnogo više od tehničkog mehanizma uspostavljanja političke zajednice. On je istovremeno i kriterijum za ocjenu njenog legitimiteta. Vlada koja počiva na pristanku građana ostaje legitimna dok god istinski štiti prava pojedinaca. Kada dođe do kršenja prirodnih prava, građani imaju mogućnost povlačenja pristanka. Saglasnost građana je dinamička kategorija koja u postkonstitutivnoj fazi može biti dovedena u pitanje ako vlast ne ispunjava svrhu zbog koje je osnovana, odnosno ako izađe iz okvira ovlaštenja koja su joj društvenim ugovorom dodijelili građani.

Predmet ovog rada jeste koncept pristanka u teoriji društvenog ugovora. Analiza će obuhvatiti različite koncepcije pristanka: eksplicitni pristanak i prećutni pristanak. Pored toga, posebna pažnja biće posvećena konceptu prinudnog pristanka, kao relativno novijem fenomenu, s obzirom na to da on temeljnije biva istraživao tek u savremenoj kontraktualističkoj teoriji. U tom kontekstu, razmotriće se i okolnosti pod kojima se prinudni pristanak može smatrati validnim, to jest u kojoj je situaciji društveni ugovor legitiman.

PRISTANAK I FORMIRANJE POLITIČKOG DRUŠTVA

Kada je u pitanju kontraktualistička teorija političke zajednice, kao kardinalni pojam se javlja termin pristanak. Njegovo značenje je u suštini veoma jednostavno odrediti: to je akt svjesnog i voljnog odobrenja i pružanja podrške nekome ili nečemu. Koncept pristanka dio je odgovora na prvo, ključno, kardinalno pitanje politike i političke teorije i pitanje važenja političke obligacije (Savanović, 2019a, str. 95). Dakle, pristanak predstavlja teorijski odgovor na suštinsko pitanje kojim se politika bavi: Kako može biti vlasti nad slobodnim ljudima?; i „odakle potiče obaveza građana da poštuju zakone svoje političke zajednice?“ (Savanović, 2019a, str. 95). Upravo razumijevanje konstrukcije ova dva pitanja temeljito objašnjava dobro poznatu i često upotrebljavanu tvrdnju da je država suverena prema spolja i iznutra. Narod, dakle, aktom slobodne volje, kroz određeni oblik društvenog ugovora konstituiše političku zajednicu, odnosno državu. Stoga su suvereni samo građani, koji u bilo kojem trenutku mogu povući saglasnost, to jest pristanak na osnovu kojeg je formiran neki politički entitet, odnosno država. U teoriji se razlikuju sljedeće dimenzije pristanka: eksplicitni pristanak, implicitni ili prećutni pristanak, te prinudni pristanak. Posljednja vrsta je tek u novije vrijeme istraživana kao zasebno pitanje u kontraktualističkoj teoriji. „Eksplicitni pristanak je: neka forma zakletve na poredak, potpis na ugovor, formalno 'Da' nekom političkom poretku. S druge strane, 'prećutni pristanak' [*tacit consent*] je impliciranje, na osnovu nekog kriterijuma i scenarija, da je građanin 'dao' pristanak, premda se to nikada nije stvarno desilo – da je u bukvalnom smislu rekao 'Da' datom ustavnom poretku. Takav pristanak možda se najbolje može opisati terminom 'tihi' pristanak [*'salient equilibrium'*], kojim se verifikuje postojeći društveni *equilibrium* time što se naprosto prihvata članstvo u njemu“ (Savanović, 2019a, str. 101). Prećutni ili implicitni pristanak često se povezuje sa izrekom „ćutanje je znak odobravanja“. Radi se, međutim, o vrsti pristanka koja nije formalno izražena, bilo usmenim ili pismenim putem, već se podrazumijeva na osnovu određenih pokazatelja koji ukazuju na saglasnost. Da bi pristanak imao pravnu i moralnu relevantnost, potrebno je ispuniti određene karakteristike. Prvo, strane koje pristaju moraju biti racionalni subjekti, sposobni da razumiju osnovne moralne kategorije kao što su ispravno i pogrešno. Dalje, pristanak podrazumijeva određene uslove: učesnici moraju biti adekvatno informisani o okolnostima i posljedicama na koje pristaju i moraju svoju saglasnost dati slobodno i bez prinude. Ako bilo koji od ovih uslova nije zadovoljen, pristanak gubi svoju relevantnost. Beran ovim uslovima pristupa kritički i naziva ih „poražavajućim“, jer neispunjenje bilo kog od njih onemogućava stvaranje obavezujuće saglasnosti koja bi proistekla iz relevantnog pristanka (Beran, 1987: 5–9).

Za razliku od prećutnog pristanka, eksplicitni pristanak podrazumijeva jasno i nedvosmisleno izraženu saglasnost, bilo usmeno ili pismeno. U ovom slučaju, učesnici su svjesni uslova na koje pristaju i aktivno potvrđuju svoju volju da se uključe u politički aranžman. Eksplicitni pristanak smatra se najstabilnijim oblikom legitimizacije društvenog ugovora, jer njegova formalna priroda smanjuje prostor za sumnju u validnost saglasnosti. S druge strane, prinudni [*coerced*] pristanak predstavlja situaciju u kojoj je saglasnost jednog ili više učesnika ostvarena pod određenim pritiskom ili prijetnjom. Ovaj oblik pristanka postavlja etička i politička pitanja, jer, iako ugovor formalno postoji, legitimnost vlasti može biti problematična ukoliko je pristanak nametnut. Teorije poput Hobsove ističu da

određeni stepen prinude može biti neizbježan pri uspostavljanju političkog poretka, dok druga shvatanja, poput Lokovog, insistiraju da je validan pristanak moguć jedino kada je slobodna volja učesnika očuvana. Analizom ovih triju koncepata – prećutnog, eksplicitnog i prinudnog pristanka, može se bolje razumjeti kompleksnost procesa legitimizacije političke vlasti. Svaka vrsta pristanka ima svoje prednosti i ograničenja, i njena primjena zavisi od političkog konteksta, informisanosti učesnika i uslova u kojima se pristanak daje. Ova razlika u pristupima omogućava detaljniju procjenu kada se društveni ugovor može smatrati istinskim izrazom slobodne volje pojedinaca i kada se legitimitet vlasti zasniva na stvarnoj saglasnosti građana.

Prema Lokovom tumačenju doktrine pristanka, pristanak predstavlja promišljeni čin kojim se preuzima obaveza. Lok zahtijeva politički pristanak na društveni ugovor zato što (i) svaka osoba jeste slobodno, suvereno biće i (i) slobodno, suvereno biće ne može biti podvrgnuto obavezama osim ako samo ne izabere da ih preuzme. Nije teško pronaći odlomke u Lokovim spisima koji podržavaju ovu interpretaciju. Na primjer, Lok navodi: „*MEN being, as has been said, by Nature, all free, equal, and independent, no one can be put out of this Estate, and subjected to the Political Power of another, without his own Consent. The only way whereby any one divests himself of his Natural Liberty, and puts on the bonds of Civil Society is by agreeing with other Men to joyn and unite into a Community...*“ (Locke, 1994). Važno je prepoznati da glavna svrha pristanka nije obaveza. „*Man being born, as has been proved, with a Title to perfect Freedom, and an uncontrouled enjoyment of all the Rights and Priviledges of the Law of Nature, equally with any other Man, [...] hath by Nature a Power, not only to preserve his Property, that is, his Life, Liberty and Estate, against the Injuries and Attempts of other Man*“ (Locke, 1994, str. 323). Naprotiv, to je očuvanje svojine, što za posljedicu ima spremnost ljudi da se priključe političkom društvu. U suprotnom ne postoji razlog da se odreknu svoje prirodne jednakosti i slobode. Čovjek je, kako je to izloženo u Lokovoj interpretaciji prirodnog stanja, rođen sa pravom na savršenu slobodu i nesputano uživanje svih prava i privilegija koje pruža prirodni zakon, ravnopravno sa bilo kojim drugim čovjekom. Čovjek po prirodi ima moć da sačuva svoju svojinu, odnosno svoj život, slobodu i posjed od povreda i napada drugih ljudi. Lokova je glavna briga bezbjednost i sigurnost čovjekove svojine. Politička obaveza je uzajamni rezultat pristupanja političkom društvu. Za razliku od Hobsa, Lok nije smatrao da je prirodno stanje stanje rata, niti da su životi ljudi „usamljeni, siromašni, gadni, surovi i kratki“. To Loku daje još više razloga da svoju teoriju države zasnuje na doktrini pristanka. Jer, ako su ljudi u prirodnom stanju živjeli kao autonomna bića, zašto bi se dobrovoljno odrekli nekih svojih „privilegija“? Pristanak čini taj korak razumnim, jer je on način samoodržanja koji ispunjava zahtjeve prirodnog zakona. Pitanje koje se sada postavlja je sljedeće: šta ljudi podrazumijevaju pod pristankom? U tom kontekstu možemo izložiti dvije vrste tumačenja. Hartogh tvrdi da su kontroverze koje okružuju eksplicitni i implicitni pristanak izazvane pogrešnim razumijevanjem pristanka kao porijekla legitimne vlasti koju priznaje narod. Umjesto toga, pristanak je porijeklo političke obaveze prema legitimnoj vlasti koju priznaju pojedinci (Hartogh, 1990, str. 105). On dalje tvrdi da pristanak podrazumijeva davanje obećanja koje podrazumijeva preuzimanje obaveze od strane pojedinca. Ovi se argumenti čine kao poprilično ubjedljivi, ali zanemaruju ulogu prirodnog zakona. Argumentaciju ovog autora može da dopuni Tucknessova tvrdnja da prirodni zakon ograničava sadržaj pristanka (Tuckness, 2002, str. 76). Sam čin pristanka odražava uvjerenje ljudi o tome šta fundamentalni zakon prirode zahtijeva, a ne njihov pokušaj da konstituišu ugovor. Ova dva teoretičara su zasigurno obuhvatili i razjasnili temelje Lokove doktrine, ali su obojica propustila da objasne kako ljudi prelaze od samoodržanja ka pristanku. Očigledna je napetost koja postoji između ovih ideja, koja zahtijeva temeljitu razradu: sredstva samoodržanja su nužno usmjerena na sebe, možda čak i sebična, dok pristanak uspostavlja društvene odnose. Pristanak kao takav ima dvije uloge: prije svega, on udara temelje političke vlasti.

Drugo, kako Lok tvrdi, početak političkog društva zavisi od pristanka pojedinaca. Svojina je predmet samoodržanja i ona kao takva motiviše ljude da uđu u političko društvo zarad obezbjeđivanja svoje sigurnosti. Kao ideja, svojina u Lokovoj teoriji dolazi mnogo prije i čak ima veću važnost od političke obligacije. Lok je svojini dodijelio vrhovni status, koji je bio zagaranтован doktrinom pristanka: „*even the Supream Power has no right to dominate it*“ (Locke, 1994, str. 360). Politička obaveza nastaje tek nakon što se pojedinac složi da se podredi ujedinjenom političkom tijelu. Lok je tvrdio: „*thus every Man, by consenting with others to make one Body under one Government, puts himself under an Obligation to every one of that Society, to submit to the determination of the majority, and to be conclude by it*“ (Locke, 1994, str. 332). Dakle, pojedinac sa ostalima sklapa društveni ugovor i na taj način se obavezuje da će održati svoje obećanje prema većini. Posmatrano sa aspekta Vlade koja se formira društvenim ugovorom (slobodni ljudi joj daju ovlaštenje da štiti njihova prava), jasno je da ona može zahtijevati poslušnost samo od onih ljudi koji su dali pristanak na društveni ugovor. U suprotnom, ljudi i dalje imaju slobodu i pravo da biraju svoju vlast i vladare (Locke, 1994, str. 335).

Iz ovoga možemo zaključiti da se Lokova teorija društvenog ugovora može razdijeliti na dvije faze. U prvoj se radi o situaciji kada se pojedinci obavezuju prema zajednici koju konstituišu sklapanjem društvenog ugovora, dok se druga odnosi na momenat kada ljudi ovlašćuju Vladu. Stoga je jasna Lokova diferencijacija između Vlade i društva. Vlada nema nikakva nezavisna prava: ona mora djelovati isključivo u okvirima ovlašćenja koja su joj dali građani. Ako izađe iz okvira propisanih društvenim ugovorom, ona postaje tiranska. Ako se ne povuče, ona se stavlja u prirodno stanje prema svojim građanima koji, s obzirom na to da su sva prirodna prava obustavljena, imaju pravo da upotrijebe silu protiv nje, a demonstracija te sile može ići čak i do tiranocida. Ovim je Lok opravdao pravo na otpor vladi.

Kada je u pitanju prinudni pristanak, na prvi pogled, prinuda djeluje zbunjujuće i u suprotnosti je sa našim očekivanjem slobode i uzajamnog poštovanja u zajedničkim poduhvatima. Ako pretpostavimo da su ljudi po prirodi jednaki i sposobni za rasuđivanje, sa osnovnim osjećajem za ispravno i neispravno, postavlja se pitanje: zašto bi prinuda bila potrebna? Tako državna prinuda može izgledati kao uvreda našem dostojanstvu, jer većina ljudi u svakodnevnom životu djeluje normalno i tolerantno. Ipak, ljudski poroci – poput pohlepe, prevare ili licemjerja – koji su možda rezultat moralne slabosti ili trajno određuju ljudsku prirodu, lako mogu potkopati našu vjeru u toleranciju i poštovanje dostojanstva. U tom smislu, pitanje legitimnosti vlasti i prihvatanja političkih obaveza postaje naročito složeno, jer prinuda može djelovati kao mehanizam koji, iako ponekad nužan, izaziva etičke dileme i potencijalno ugrožava stvarni pristanak građana. Pitanje validnosti i legitimnosti prinudnog društvenog ugovora značajno je, ali i veoma kritično mjesto u razmatranju i tumačenju teorije društvenog ugovora kao takve u cjelini. Iz ovoga slijedi ključno pitanje koje čini predmet brojnih filozofskih rasprava: Da li na osnovu prinudnog pristanka i iz njega može proistći neka politička obligacija, to jest obaveza? (Savanović, 2019b, str. 26) Upravo razmatranje samog pojma pristanka daje odgovor na ovo pitanje, tj. pruža nam saznanje o tome šta jedan ustavni aranžman čini legitimnim. U skupu klasičnih kontraktualističkih termina pristanak predstavlja jedan od temeljnih, bazičnih pojmova, koji je utkan u osnove republikanske političke doktrine. Kao takav, pristanak se u teoriji određuje kao slobodan, voluntaristički akt koji svaki pojedinac daje u uslovima jednakosti sa drugima i bez prinude, na osnovu raspolaganja dostupnim relevantnim informacijama (Savanović, 2019a, str. 111).

Ako polazimo od ustava kao specifičnog društvenog ugovora, možemo zaključiti da je on zapravo proizvod pristanka građana na određenu političku zajednicu. Prema tome, samo onaj ustav koji je nastao pristankom svih članova zajednice na istu oslikava prelazak iz prirodnog stanja u političku zajednicu (Lok, 2002). Pojedini autori na interesantan način

ukazuju na specifičnost pojma pristanak: „*An act of sex, a transfer of resources, a blow to the face, or a set of laws is viewed very differently depending on the consent of the person acted on. It is the difference between rape and lovemaking, a theft and a gift, battery and a boxing match, or an autocracy and a democracy. One of the starkest expressions of the strength of this preference is the sacrifice millions are willing to make to provide input to the constraints imposed on them by the state. Voters sometimes wait in line for hours, and millions, across the globe, have died in movements to be able to cast a ballot that is almost certain not to be decisive. The primacy of consent is so compelling, it seems difficult to reconcile violations of it with our moral intuition*“ (Konow, 2014, str. 49).

Pri ovakvom razumijevanju ustava, jasno je da se u procesu njegovog uspostavljanja može pojaviti određena vrsta prinude, s obzirom na to da se radi o vrsti društvenog ugovora. Stoga se u slučaju nasilno generisanog društvenog ugovora može dovesti u pitanje njegov legitimitet.¹ Takvu situaciju imamo u političkoj javnosti Bosne i Hercegovine, gdje politički predstavnici, u cilju osporavanja legitimiteta „dejtonskog“ ustava, idu linijom argumentacije koja kao ključnu tvrdnju sadrži stav da Ustav Bosne i Hercegovine nije nastao „odozdo“, tj. nije rezultat akta slobodne volje građana Bosne i Hercegovine već je proizvod inostranog intervencionizma kakav nema svog dvojnika u savremenom svijetu.

Lok je posvetio veliku pažnju pitanjima saglasnosti², slobodno preuzetih obaveza i društvenom ugovoru, iako to možda nije bilo tako u ranim vremenima njegovog stvaralaštva. Govoreći o početku Rima i Venecije, Lok navodi „da su i sva njihova politička društva započela od *dobrovoljnog* saveza i uzajamnog sporazuma ljudi, koji su slobodno učestvovali u izboru svojih vladara i oblika vlade“ (Lok, 2002, str. 286)

Hobs ide mnogo dalje od lokovskog kardinalnog pojma pristanka (*consent*), prihvatajući načelo većine kao legitiman način da se svi, i oni koji su za i koji su protiv određenog ugovora, podvrgnu istom, ostvarujući jedinstvo ljudi kroz (apstraktnu) ličnost suverena (Savanović, 2021, str. 125). Prema njemu je svaka vlast koja u političkoj stvarnosti uspijeva da se nametne legitimna po sebi, jer, ako se istoj oni nad kojima se vlada povinuju, oni samim tim demonstriraju svoj pristanak. Hobs navodi: „*This is more than consent, or concord; it is a real unity of them all, in one and the same person, made by covenant of every man with every man*“ (Hobbes, 1998, str. 114). Stoga, svako ko uspije stvoriti situaciju u kojoj mu se drugi pokoravaju ima pravo da zapovijeda, dakle, da vlada. Njegova je vlast legitimna, jer oni nad kojima on vlada, razumijevajući njegovu poziciju, ne biraju ništa drugo do da mu se pokoravaju. Dok on posjeduje *pravo* da vlada, oni imaju *dužnost* da mu se potčinjavaju.

Kao utilitarno-racionalistički pristup, Hobsova teorija društvenog ugovora polazi od teze da je *prirodno pravo odsustvo dužnosti*, te da se podanici iz ličnog interesa, straha ili egoizma potčinjavaju suverenu (Savanović, 2021, str. 127). Stoga je uzrok prihvatanja dužnosti od strane podanika njihova *odluka*, a ne pretpostavljeno *pravo suverena*.

PRINUDNI PRISTANAK U TEORIJI DRUŠTVENOG UGOVORA

U cilju preciznog razlaganja koncepta prinudnog pristanka, analiziraćemo teorijske pristupe različitih mislioca, koji su raspoređeni na dvije ekstremne pozicije o legitimnosti društvenog ugovora i uopšte o validnosti prinudnog pristanka kao takvog. Zastupnici jedne teorijske pozicije stajališta su da je prinudni pristanak kredibilan i prihvatljiv bez postojanja ikakvih preduslova, dok predstavnici druge teorijske pozicije izlažu odbacivanje koncepta

1 Pristanak slobodnih građana ključni je uslov validnosti društvenog ugovora. „*Consent has been characterized as 'moral magic'*“.

2 O različitim interpretacijama izričite i prećutne saglasnosti kod Loka pogledati u: Russel, P. (1986). *Locke on Express and Tacit Consent: Misinterpretations and Inconsistencies*. Political Theory, No. 2, pp. 291-306.

prinudnog pristanka kao apsurdnog, na osnovu određenih logičkih argumenata. Ove suprotstavljene i međusobno isključujuće pozicije otkrivaju duboko teorijsko neslaganje o samom temelju političke obligacije.

Problem prinudnog pristanka u starijoj literaturi uglavnom nije zasebno istraživao i nije mu posvećena posebna pažnja kao jednom odvojenom fenomenu. Uglavnom je tumačen u okviru nekog šireg konteksta, bez detaljnijeg izdvajanja ovog problema. Tek noviji teoretičari u oblasti političke filozofije i političke teorije počinju da ga prepoznaju kao zasebno pitanje koje zahtijeva samostalnu analizu. To je razlog zbog kojeg ćemo se u analizi osloniti prvenstveno na klasične autore koji su se bavili teorijom društvenog ugovora, poput već pomenutog Hobsa, Loka i njihovih kasnijih nasljednika, te onih koji su interpretirali njihove misli, među kojima posebno mjesto zauzima Džon Rols, čija teorija pravi most između klasičnog i savremenog kontraktualizma.

Kako smo na početku ovog rada prihvatili tezu da je pristanak slobodan voluntaristički akt koji pojedinac daje pri uspostavljanju političke zajednice bez prinude, jasno je da je u središtu kontraktualističke misli upravo pojam slobodne volje. Ta slobodna volja iskazuje se u pristanku kojim pojedinac prihvata skup pravila kojima se regulišu odnosi između njega i drugih pojedinaca u političkoj stvarnosti, te uspostavlja arbitrarno tijelo koje je garant tih pravila, a kojeg u prirodnom stanju nema. Ovakvo shvatanje pojma *pristanak* teoriju društvenog ugovora bitno udaljava od standardnog koncepta po kojem je politička zajednica uvijek zasnovana na sili, moći i prinudi. Stoga dometi ove teorijske zamisli zavise od logičke konzistentnosti upotrebe termina *pristanak* i njegove analitičke kredibilitnosti. Dakle, postavlja se pitanje: Da li pristanak kao takav, u političkoj realnosti, kojim se konstituiše određeni politički aranžman, nužno u sebi sadrži određeni omjer snaga u kojem je jedna strana dominantna? Da li se koncept prećutnog pristanka [*tacit consent*] može smatrati istinskim izrazom slobodne volje, ili je riječ tek o pasivnom prihvatanju nametnutih okolnosti? Ako se saglasimo da je *acquiescence* pristanak samo znak inertnosti ili nezainteresovanosti, onda se pojedinci u krajnjoj liniji mogu naći u situaciji da „pristaju“ i na tiraniju.

Na kraju se, razmatranjem održivosti idejnog koncepta teorije društvenog ugovora čiji predstavnici nastoje oboriti daleko popularnu tezu o političkoj zajednici utemeljenoj na prinudi, dolazi do problema prinudnog pristanka. Stoga ćemo u narednim redovima ovog rada pokušati odgovoriti na pitanje šta je *prinuda*: „*Coercion is defined as intentionally compelling someone to a choice at the threat of imposing a penalty for noncompliance*“ (Konow, 2014, str. 50).

U tom kontekstu, biće nam korisno da se fokusiramo na razmišljanje o okolnostima koje su uključene u prihvatanje ili odbijanje tvrdnje o prinudi. Nekoliko je tačaka ovdje od suštinske važnosti. Prvo, prinuda je namjerna. Drugo, za prinudu, prijetnja mora uključivati nešto na šta žrtva ima pravo. Treće, prinuda mora biti efikasna, tj. mora primorati nekoga na izbor koji, bez prijetnje, ta osoba ne bi napravila. Ovo takođe implicira da kazna uključuje nešto što žrtvi ima vrijednost i što nadmašuje trošak prilagođavanja zahtjevu (Konow, 2014, str. 50).

Stoga definicija prinude, najjednostavnije rečeno, podrazumijeva sljedeće: kada A mora da učini ono što od njega zahtijeva B, a što je protivno volji A (on to inače ne bi učinio), riječ je o prinudi (Savanović, 2019b, str. 27). Iako se ova tvrdnja čini prilično jednostavnom, diskusija o prinudi dosta je komplikovanija, s obzirom na to da je u političkoj teoriji izuzetno zaoštreno pitanje empirijske realnosti neprinudnog pristanka. Naime, nemoguće je u situaciji nejednakih kapaciteta ljudi govoriti o neprinudnom pristanku: rješenje će na kraju uvijek biti povoljnije za jednu stranu, a manje za drugu. To je klasična teza kojom se u kontraktualističkoj teoriji danas objašnjava ovo vrlo aktuelno pitanje prinudnog pristanka. Istovremeno je to jedno od najspornijih pitanja u okviru teorije društvenog ugovora: može li se iz onoga što je nametnuto izroditi ono što je moralno ili politički obavezujuće? Da li

činjenica da postoji određena vrsta prinude čini akt pristanka problematičnim i nelegitimnim? Imajući u vidu navedeno, očigledno je da se pojam prinude ne može jednostavno odvojiti od problema pristanka.

Svaka teorijska rasprava o društvenom ugovoru nužno dodiruje granicu između dobrovoljnosti i prisile, jer se u stvarnosti teško može govoriti o potpuno slobodnom pristanku u odsustvu bilo kakvih spoljašnjih pritisaka. Upravo u tom spoju između normativnog ideala i empirijske realnosti leži osnovni paradoks kontraktualističke misli. Ako se uzme da je prinuda neizbežan element svakog društvenog ugovora, onda se postavlja pitanje da li je sama ideja neprinudnog pristanka, na kojoj teorija društvenog ugovora počiva, logički održiva. Ovaj paradoks vodi ka dubljem problemu koji će u narednom dijelu rada biti razmotren: apsurdno neprinudnosti, to jest nemogućnosti da se u političkom poretku ostvari potpuno slobodan akt pristanka.

APSURD „NEPRINUDNOSTI“ U TEORIJI DRUŠTVENOG UGOVORA

Da li se politički aranžman nastao kao rezultat pristanka koji je „dat“ pod prinudom može smatrati legitimnim? Odgovor na ovo pitanje na prvi pogled djeluje vrlo jednostavno – logički preduslov za „*prihvatljivost*“ ugovora jeste neprinudnost; pojam *pristanak* semantički je besmislen ukoliko kao svoju suštinu ne podrazumijeva slobodnu odluku, donesenu u odsustvu bilo kakve vrste prinude. Međutim, sa teorijskog aspekta gledano, rješenje je dosta komplikovanije. Naime, u teoriji društvenog ugovora postavlja se pitanje činjenične stvarnosti neprinudnog pristanka. Ovo se odnosi na argument da u situaciji u kojoj postoji neka vrsta omjera snaga koji podrazumijeva nejednake kapacitete i snage ugovornih strana ne može biti riječi o neprinudnom pristanku. Da djelovanje iz straha ne potkopava dobrovoljnost nečijih djela tvrdio je Hobs, izrazivši to kroz svoju misao da su „sporazumi iznuđeni strahom validni“. Dakle, on je branio prethodno navedeni argument, tvrdeći da je, ako govorimo o sporazumu ili ugovoru, istovremeno apsurdno diskutovati o prinudi.

Uopšteno, sama mogućnost uspostavljanja pravde zavisi od mogućnosti prisiljavanja podanika da se pridržavaju svojih ugovora. Ključni paragraf je: „*and where there is no coercive power erected, that is, where there is no commonwealth, there is no propriety; all men having right to all things; therefore where is no commonwealth, there nothing is unjust. So that the nature of justice, consisteth in keeping of valid covenants: but the validity of covenants begins not but with the constitution of a civil power, sufficient to compel men to keep them: and then it is also that propriety begins*“ (Hobbes, 1998, str. 96).

Hobs stoga smatra da je prinuda ključna za opravdanje i funkciju političke zajednice, odnosno države. Zakon prirode nalaže da tražimo zaštitu od prisilnih moći Levijatana kako bismo izašli iz opasnih uslova prirodnog stanja. Uspostavljanje svake političke zajednice na osnovu sporazuma/ugovora proizvod je pristanka ili saglasnosti na taj sporazum/ugovor. Pod pojmom pristanka ovdje se podrazumijeva određena vrsta obećanja budućih akcija i ponašanja (Savanović, 2019b, str. 28). Ukoliko se uzme u obzir da pristanak koji je iznuđen pod prinudom važi kao validna obligacija, to jest da prinudni pristanak obavezuje, što znači da može pružiti dovoljno čvrstu osnovu za ispunjenje obećanja koja su dali učesnici društvenog ugovora, tada je sporazum/ugovor legitiman i validan. Ova situacija se na specifičan način oslikava i u procesu konstituisanja ustava: „Da bi A i B stvorili državu koja je republika, oni to moraju učiniti kroz pregovaranje na ustavotvornoj skupštini, hipotetičkoj ili stvarnoj“ (Savanović, 2019a, str. 39). U tom procesu pregovaranja, koji predstavlja svojevrsan postupak javne deliberacije, prepliću se argumentacija, lobiranje, ubjeđivanje, rasprava. Jednako koliko je to pregovaračka situacija i proces usaglašavanja, toliko je i poprište različitih vrsta pritisaka, prijetnji i slično. Upravo to je ono što Hobs želi

naglasiti tvrdnjom da je svaki ugovor/sporazum u nekoj mjeri „prinudan“. Poenta hobsovskog argumenta o neizbježnosti prinude pri uspostavljanju svakog društvenog ugovora jeste u tome da njegova legitimnost, tj. validnost ne zavisi od uslova u kojima je nastao (uslova u konstitutivnoj fazi), Rolsovom *početnom položaju*, već od njegovog prihvatanja u budućnosti (Savanović, 2019b, str. 28). To je protivno lokovskoj poziciji, koja smatra da pristanak mora biti verifikovan u uslovima slobode.

U djelu „Levijatan“ Hobs objašnjava da politička zajednica, država, nastaje iz straha. Prirodno stanje ambijent je stalnog nasilja i nesigurnosti. Ljudi, vođeni željom za samo-održanjem i strahom, odriču se svojih prirodnih prava i pristaju na vlast suverena. Stoga je prinuda u nekom obliku neizbježna činjenica.

Hobs dalje opisuje asimetričan odnos između ugovornih strana prilikom uspostavljanja određenog društvenog ugovora, naglašavajući pri tome da je jedna strana uvijek dominantna i „kapacitiranija“ u određenom smislu. Drugačije rečeno, jedna strana obično ima veću moć ili resurse, što joj omogućava da nametne svoju volju, čime se opravdava prinudnost pri uspostavljanju političkog aranžmana.

Zbog uvijek prisutne „nagnutosti“ na jednu stranu i određene vrste prinude kojoj je izložena druga strana, postavlja se pitanje problematičnosti pristanka koji proizilazi iz takve situacije. Rješenje možemo povezati s konceptom *joint commitment* (Gilbert, 2006), čiji je temeljni princip kriterijum *dovoljnog razloga*. Članovi grupe preuzimaju *zajedničku* obavezu koja se smatra moralno obavezujućom, čak i kada je donekle nametnuta ili pod implicitnim pritiskom. Sam akt pristanka na društveni ugovor ocjenjuje se kao voluntaristički akt i kao validna obligacija. Dakle, određeni pojedinac ima „dovoljan razlog“ da uđe u političku zajednicu: „*X has sufficient reason for performing A if and only if a consideration C that speaks in favour of X's doing A is such that, all else being equal, rationality requires that X do A, given C*“ (Gilbert, 2006, str. 29). Ulazak pojedinca u političku zajednicu ne mora značiti da su njegova uvjerenja identična kao ona koja su u temelju te političke zajednice već on može biti samo odraz nekog razloga ili motivacije koja je pojedinca opredijelila za ulazak. To znači da ulaskom u određenu zajednicu pojedinac ne mora usvojiti njena uvjerenja i promijeniti sopstvena, već se od njega jedino zahtijeva da svoje ponašanje prilagodi djelovanju društva kome pripada. Stoga se pri razmatranju koncepta *joint commitment* ne može govoriti o Rusoovoj „opštoj volji“, s obzirom na to da je za ovaj problem adekvatnije ono što se naziva „volja svih“ (Savanović, 2020). „Prihvatljivost“ tog pristanka i društvenog ugovora proizilaze iz samog akta opredijeljenosti pojedinca da uđe u političku zajednicu, s obzirom na to da je on imao mogućnost i slobodu da to odbije: odluka je stvar *slobodnog* izbora (Gilbert, 2014, str. 203). Sam čin ulaska u zajednicu stvara obligaciju za članove *joint commitment*-a: „*One must conform to the commands of one's country, and pay the insuing penalty if one does not, by virtue of the fact that the country in question is one's own*“ (Gilbert, 2006, str. 5). U konačnosti, *coerced agreement* nije kontradikcija u terminima (Gilbert, 2006, str. 77–78). Kontraargument ovoj poziciji u kontraktualističkoj teoriji obično se izvodi iz Roslove ideje „vela neznanja“: konstrukcija termina prinudni pristanak semantički je besmislena, s obzirom na to da je u početnom položaju apsurdno govoriti o prinudi. U prvobitnom položaju niko ne može sa sigurnošću znati koja bi specifična pravila favorizovala njegove interese (Savanović, 2021, str. 344). Kako je ustav kao društveni ugovor dugoročan aranžman, istom ne odgovaraju kratkoročne procjene o preferencijama koje bi favorizovale određene interese, a koje su jedine moguće u originalnom položaju. To je jasno iz Roslove pretpostavke da niko ne poznaje svoj položaj u društvu, a tako ni svoje prirodne sposobnosti (Rawls, 1999, str. 121).

Pripadnici druge teorijske pozicije argumentativno se suprotstavljaju hobsovskim tvrdnjama, naglašavajući da sporazum iznuđen prinudom ne može obavezati onoga koji je dao pristanak. Tako, za razliku od Hobsa, po kome je validnost društvenog ugovora nezavisna od motivacija koje su mu prethodile, Džon Lok smatra da pristanak mora dobiti svoju verifikaciju u okvirima snabdjevenim uslovima slobode. Prvi argument je normativna propozicija: *aksiom neagresije*. Ovaj argument logički je nužan uslov ugovaranja zajednice koja hoće da bude ugovorna zajednica (Savanović, 2019a, str. 118). Pod ovim se podrazumijeva nužan uslov neprinudnosti situacije, jer se prinuda po svojoj prirodi smatra kršenjem osnovnih ljudskih prava. „Many assert that coerced „agreements“ are not agreements at all“ (Gilbert, 1993, str. 679). Tvrdnja da su sporazumi nastali prinudom po sebi nemogući najčešće se brani sljedećom argumentacijom: (i) svaki pravi sporazum proizvodi moralnu obvezu da se po njemu postupa; (ii) ako se sporazum navodno sklopi pod prinudom, tada ne postoji moralna obaveza da se po istome postupa; (iii) pravi sporazum ne može nastati prinudom (Gilbert, 1993). Sporazumi nastali na osnovu prinude u suštini nisu sporazumi (Simmons, 1983, str. 809–817; 1979, str. 99–100). Da bi se društveni ugovor mogao nazvati dobrovoljnim, tj. da bi uopšte mogao imati epitet „društveni“, u procesu izgradnje političke zajednice svi ljudi, pojedinci kao jedinice, moraju u političkom smislu biti jednaki i tretirani kao takvi. Ljudi u situaciji prirodnog stanja bivaju definisani prirodnim pravima (Buchanan, 1975, str. 16). Stoga je u kreiranju političke zajednice nezaobilazno uvažavanje fundamentalne vrijednosti slobode, jer je svaki čovjek rođen slobodan i gospodar samoga sebe, te stoga niko ne može bez njegovog pristanka da ga potčini, ma pod kakvim izgovorom to bilo (Rousseau, 2002, str. 229). Društvenim ugovorom kao političkim aktom na koji pojedinci daju dobrovoljni pristanak garantuje se njihova zakonita sloboda, bezbjednost i imovina: „Umesto da uništi prirodnu jednakost, osnovni ugovor, naprotiv, zamenjuje zajedničkom jednakošću nejednakost koju je priroda mogla stvoriti ljudima, tako da oni, budući da mogu da budu nejednaki po snazi ili obdarenosti, postaju svi jednaki na osnovu ugovora i prava“ (Ruso, 1993, str. 42).

Nedopustivo je postojanje *prima facie* prinude koja bi eksplicite kršila „aksiom neagresije“ (Savanović, 2019a, str. 118). Stoga kao drugi argument zastupnici ove teorijske pozicije navode nužnost stabilnosti političke zajednice kroz vrijeme i političku budućnost, iz čega proizilazi da ugovorna politička zajednica ne može biti zasnovana isključivo na prinudi već mora postojati određena vrsta i nivo prihvatanja od strane onih koji daju pristanak. Radi se o Rolsovom *kriterijumu stabilnosti* za društveni ugovor. Naime, logično je da će u situaciji sopstvene ugroženosti, na primjer životne opasnosti, pojedinac prihvatiti bilo kakva pravila koja mu se nude u pregovaračkom procesu (Rawls, 1999, str. 42). Međutim, sasvim je jasno da će, ukoliko dođe do promjene odnosa snaga između pregovaračkih strana i slabljenja prijetnji, nestati i osjećanje moralne obaveze kod prinuđenog pojedinca da poštuje na prijetnji zasnovan ugovor. Na primjer, zajednica formirana pristankom datim u „no choice“ situaciji ne može se dugoročno održati kao stabilna politička zajednica. Ovakvoj zajednici, nesumnjivo je, prijeti nestabilnost i egzistencijalna ugroženost, što u krajnjoj liniji dovodi do disolucije. Tako Rols tvrdi da članstvo u političkoj zajednici zasnovanoj na pristanku iznuđenom prijetnjom ne obavezuje, tj. da pristanak na nju ne važi.

3 Pogledati u: Savanović, A. (2019). *Teorija Republike*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka, str. 118.

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Pojam pristanka je kardinalni pojam savremene kontraktualističke teorije, utkan u temelje republikanske političke doktrine. Pristanak bi trebalo razumjeti kao dinamičnu kategoriju u kojoj se ogleda prepoznavanje nužnosti neke vrste političke vlasti, istovremeno uvažavajući odlučnost naroda da ostane slobodan. Pošto smo prethodno zaključili da društveni ugovor i na njemu zasnovan pravni i politički poredak nastaje kao proizvod određenog omjera snaga strana u pregovoru, to nas vraća na pitanje postavljeno u ovom radu: Da li naš pristanak, koji je dat u uslovima određene vrste prinude, može biti validan? Da li takav društveni ugovor za nas proizvodi obligaciju u budućoj političkoj stvarnosti? Kao odgovor možemo konstatovati sljedeće. Neminovno je da će u situaciji pregovora jedna strana imati bolje kapacitete, ali ne mora nužno značiti da će se takav odnos snaga održati u budućnosti. Uvijek postoji opasnost da se situacija promijeni u korist strane koja je pri konstituisanju političke zajednice bila izložena dominaciji druge strane. Logičan ishod takve situacije bio bi zahtjev za ukidanjem postojećeg društvenog ugovora, a koji bi postavila ona pregovaračka strana koja je prethodno bila „prinudena“ da pristane na dati sporazum/ugovor. Stoga aktom prinudnog pristanka ne možemo formirati društveni ugovor kao, kako tvrdi Bjukenen, odnos između „*natural powers*“ – prirodnih snaga (Buchanan, 1975). U tom slučaju ne može biti riječi o *stabilnom equilibrium-u*, jer je egzistencija takve zajednice pod stalnim znakom pitanja zbog potencijalne promjene odnosa snaga. Takvu situaciju imamo, na primjer, u političkoj stvarnosti Bosne i Hercegovine, gdje se često navodi da postojeća zajednica predstavlja samo privremeni mir. Pored toga, u slučaju prinudnog pristanka ne radi se o pravoj političkoj zajednici, jer je ovako uspostavljeni poredak zapravo odnos koji se odvija na relaciji vladar–podanici. Iz ovoga proizilazi još jedna potencijalna opasnost za političku zajednicu, a ona se očitava u težnji podanika da se oslobode lanaca kojima su ih vezale vlasti.

Rekapitulacijom mogućih rješenja u slučaju problema prinudnog pristanka u teoriji društvenog ugovora, koja se mogu pozicionirati na dvije različite pozicije kojima odgovaraju dva ekstrema, *za* i *protiv* koncepta prinudnog pristanka, možemo konstatovati da su obje teorijske pozicije na izvjestan način prihvatljive. Stoga ne bi bilo objektivno opredijeliti se striktno za jedan pristup već je potrebno ponuditi rješenje koje će u obzir uzeti sve tvrdnje koje smo kao relevantne analizirali u ovom radu. Prvo, važno je da prihvatimo stanovište da je svaki pristanak u određenoj mjeri rezultat prinude, te da svaki politički aranžman sadrži određenu vrstu disbalansa snaga koje u njemu učestvuju. To se može objasniti kroz jednostavne primjere iz prakse. Recimo, ako uzmemo u razmatranje situaciju pripajanja Veneta Italiji, zaključićemo da je u toku sprovođenja referenduma u Veneciji, na kome se 99% građana izjasnilo pozitivno o ovom pitanju, na njenu teritoriju umarširao puk italijanske vojske. Tu se očito radi o prinudi. Ili na primjer, ovaj problem možemo posmatrati i kroz prizmu današnjih interpretacija Dejtonskog sporazuma, posebno njegovog Aneksa 4, koji predstavlja Ustav Bosne i Hercegovine. No, ono što je važno naglasiti jeste da sporazum/ugovor nikada i ni u kojem slučaju ne smije biti zasnovan na pukoj prinudi ili sili. To bi dovelo do nestabilnosti uspostavljene političke zajednice i na kraju do njene disolucije. Razlog tome je potencijalna promjena omjera snaga koja bi mogla iznjedriti situaciju postavljanja zahtjeva za povlačenje pristanka. To je bio slučaj, recimo, u Republici Srpskoj, gdje su politički predstavnici svojevremeno govorili o unilateralnom povlačenju saglasnosti date na Dejtonski sporazum. Argument „prinudnog pristanka“, na koji su se pozivali zagovornici ovog prijedloga, ne pruža dovoljan osnov za to, s obzirom na to da do izlaska iz postojećeg društvenog ugovora može doći samo na bazi saglasnosti svih strana koje su učestvovala u ugovoru, a i, ako bismo prihvatili taj argument, onda bi na isti način i bošnjačka strana imala pravo da se povuče iz Dejtonskog ugovora, jer je prinudena, a što možemo zaključiti iz izjave nekadašnjeg bošnjačkog lidera Alije Izetbe-

govića: „Ovo nije pravedan mir, ali je pravedniji od nastavka rata, u situaciji kakva je, i u ovom svijetu kakav je, bolji mir i nije mogao biti postignut. Ovo nije pravedan sporazum, ali mom narodu je potreban mir“ (Alija Izetbegović, 21. novembar 1995.). Međutim, ono što svakako taj argument čini nelegitimnim jeste upravo ono što smo zaključili kroz kratak pregled u ovom radu, a to je da svaki ustavni aranžman sadrži neku vrstu disbalansa snaga.

Dalje, da bismo formirali političku zajednicu u punom i pravom smislu te riječi, onda u obzir moramo uzeti lokovski uslov politički jednakih i slobodnih građana. Stoga u svakoj situaciji omjera snaga, bez obzira na raspoređenost kapaciteta pregovaračkih strana, ne postoji mogućnost strane koja je na neki način „jača“ i koja ima bolje karte u pregovaračkom procesu, da prinudi onu slabiju, drugu pregovaračku stranu na ugovor u čije odredbe ulazi više preferencija prve, kapacitiranije strane. U slučaju uspostavljanja zajednice na bazi tog ugovora prinudom, ne radi se o *političkoj* zajednici, već o zajednici vladara i podanika, koja predstavlja zapravo povratak u prirodno stanje u kome vlada stalna nesigurnost i strah od potencijalnog demonstriranja građanske neposlušnosti.

LITERATURA

- Beran, H. (1987). *The Consent Theory of Political Obligation*. London: Croom Helm.
- Buchanan, J. M. (1975). *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Gilbert, M. (1993). Agreements, Coercion, and Obligation. *Ethics*, 103(4), 679–706.
- Gilbert, M. (2006). *A Theory of Political Obligation*. New York: Oxford University Press.
- Gilbert, M. (2014). *Joint Commitment: How We Make the Social World*. New York: Oxford University Press.
- Hartogh, G. A. den. (1990). Express Consent and Full Membership in Locke. *Political Studies*, 105–115.
- Hobbes, T. (1998). *Leviathan*. New York: Oxford University Press.
- Konow, J. (2014). Coercion and Consent. *Economics Faculty Works*, 49–82.
- Locke, J. (1994). *Two Treatises of Government* (P. Laslett, Ed., pp. 333–334). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Lok, Dž. (2002). *Dve rasprave o vladi* (K. Čavoški & N. Savčić, prev.). Beograd: Utopija.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rousseau, J.-J. (2002). *The Social Contract and The First and Second Discourses*. New Haven: Yale University Press.
- Ruso, Ž. Ž. (1993). *Društveni ugovor*. Beograd: Filip Višnjić.
- Savanović, A. (2019a). *Teorija Republike*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci.
- Savanović, A. (2019b). *Paradoks prinudnog pristanka u teoriji društvenog ugovora*. Banja Luka: Politeia.
- Savanović, A. (2020). Margaret Gilbert: „Joint commitment“ model političke obligacije. *Kultura polisa: časopis za negovanje demokratske političke kulture*, 17(42), 335–349.
- Savanović, A. (2021). *Političke doktrine*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.
- Simmons, J. (1979). *Moral Principles and Political Obligations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Simmons, J. (1983). Consent, Free Choice, and Democratic Government. *Georgia Law Review*, 18, 791–819.
- Slović, S. Ž. (2018). *Spinozina i Lokova teorija društvenog ugovora*. Baština, 46, 115–124.
- Tuckness, A. (2002). *Locke and the Legislative Point of View: Toleration, Contested Principles, and the Law*. Princeton: Princeton University Press.

CONSENT IN THE THEORY OF SOCIAL CONTRACT

Author: DRAGANA DELIĆ

Email: dragana.delic@student.fpn.unibl.org

Faculty of Political Science, University of Banja Luka

Introduction: One of the classic questions of political theory is how to establish legitimate authority without jeopardizing the freedom and autonomy of individuals. The answer to this question lies in the concept of consent, which explains when political authority is legitimate. The concept of consent is a cardinal notion in contractualist theory and represents the basis for understanding political legitimacy and political obligation. John Locke's theory of the state largely relies on the doctrine of consent. This doctrine marks a pivotal moment in the development of liberal and democratic theories in the history of political thought. However, the doctrine has sparked various controversies and has raised questions about whether Locke's early and later positions are mutually compatible. This paper contributes to the scholarly debate by examining the role of consent in Locke's theory of the state.

Aim: The paper will analyze different dimensions of consent in the theory of the social contract: explicit and implicit consent. Special attention will be given to the concept of coercive consent, which, as a phenomenon, has been separately studied in contemporary contractualist theory.

Materials and Methods: By analyzing the theoretical settings of the most significant representatives of social contract theory, we will try to answer the question that constitutes an important point of this paper: When can a social contract be considered valid and legitimate? In this paper, two extreme theoretical settings will be analyzed together with the arguments put forward by their proponents for or against coercive consent in social contract theory.

Results: The analysis of theoretical approaches shows that the constitutional contract is valid when the political community is constituted on the basis of the consent of free and sovereign individuals. To safeguard the freedom and autonomy of the individual will, it is essential that those over whom political authority is established grant their consent to it.

Conclusion: The concept of consent is a cardinal notion of contemporary contractualist theory, woven into the very foundations of republican political doctrine. Consent should be understood as a dynamic category that reflects the recognition of the necessity of a certain type of political authority, while simultaneously respecting the determination of the people to remain free.

Keywords: social contract; consent; coercion

